

d é m o ř e

**Senait G.
MEHARI**

Nikdy jsem nechtěla zabít

**PŘÍBĚH DÍVKY
MEZI FRONTAMI**

Dessie

OPIE

Awash

Nazret

Asela

Vyšehrad

Copyright © 2004 by Senait G. Mehari
First published in Germany under the title
Feuerherz by Droemer Verlag, München

Translation © Jiří Pondělíček, 2007

Photos on pages 13, 22, 23, 27, 36, 163 and 222 © by Lukas Lessing
All other photos © Senait G. Mehari

Published by agreement with Literary Agency Lianne Kolf, München,
in cooperation with Bettina Nibbe Literatur Agentur, München

ISBN 978-80-7021-904-1

„Teď, když jsem všechno sepsala, jsem svobodná.
Tato kniha vnese do mého života mír. Příběh, který
jsem musela vyprávět, je drsný. Nechci ale, aby
v ní ti, kteří ji budou číst, viděli jen to hrůzné.
Chci, aby se jim při četbě otevřely dveře a za nimi
viděli světlo, záblesk naděje!“

Senait

OBSAH

Dítě z kufru	9
Orfan	11
Zlodějka vajec / 14 Smrt v láhvi / 15 Rodiče a sirotci / 16	
Comboni	19
V cizím prostředí / 20 Spása / 24	
Prarodiče	26
Křest / 30 Maso / 33 Otázky / 35 Vojáci / 36	
U otce	41
Otec / 43 Nové sestry / 45 Prcháme / 47 Válka přichází / 49 V pustině / 51 Bití / 53 Smrt před očima / 55	
My jitřenky	57
Nejmladší vojačka / 58 Ústup / 60 V divočině / 62 Neprá- telé / 63 První mrtví / 65 Poslední sbor / 67 Mezi zbraněmi / 69 Bihuk / 70 Konec her / 72 Voda! / 74 Přes mrtvolu / 77 Smrt je všudypřítomná / 79 Sucho / 81 Mihret a Agawegahta / 82 Výcvik / 84 Dostávám zbraň / 86 Malá vojačka / 87 Hlad / 88 Na lovu / 90 Žízeň / 92 Bohové / 93 Mike'ele / 94 Karavana s vodou / 96 Beduíni / 98 Dawit / 99 Čtyři kůly / 101 Tresty / 103 Skrýše / 104 Strach / 107 Nácvič střelby / 108 Nehody / 110 Pokus a výprask / 112 „Válka je tvrdá. Na mě až moc tvrdá...“ / 113 Fronta / 117 Malárie / 120 Přesto jsem byla dívka / 123 Tlustá břicha / 124 Eden / 125 Sestry / 127 Bojová akce / 129 Konec se blíží / 131 Válečníci v buši / 133	
Útěk	135
Naděje / 138 Pochod / 139 Světla! / 141 V ráji / 142	
Chartúm	145
Strýček Haile / 148 Nový začátek / 150 Výchova / 153 Uprchlíci / 155 Nazreth / 157 Ženské věci / 160 Vzhůru do Německa / 164	

Německo	170
Nový domov / 173 V ghettu / 175 Starý strach / 177 Macecha / 180 Znovu otec / 181 Rvačky / 183 Vylétnutí z hnízda / 186 Pryč z do- mova / 188 Pod mosty / 191 Výprask / 193 Přítel / 194 Křivda / 196 Vlastní život / 198 Ohnivé srdce / 201 Dospívání / 204 Ces- tování / 205 Stefan / 207 Jed / 209 Protiklady / 211 Lži / 213 Na vlastních nohou / 214	
Matka Afrika	217
Setkání / 218 Minulost / 223	
Hudba	226
Velká cena / 228 Branže / 230	
Dnešek	233
Politika / 235 Vztek nebo závist / 237 Poražení a vítězové / 239	
Zítřek	244
Poděkování	247
Dětští vojáci	248
Eritrea – příběh válkou zmítané země	250

Prarodiče

Když mě Mbrat provedla fortnou kláštera Comboni, vyšla jsem konečně nejen mimo zdi, ale také jsem se ocitla ve zcela novém světě, který mi připadal ještě mnohem cizejší než všechno, co jsem měla spatřit na asmarských ulicích: ve světě rodiny. Bydlela jsem teď skutečně v jednom z domků, které jsem do té doby vídala jen zvenčí. Stala jsem se součástí skupiny lidí, které drželo pohromadě především jedno: společný původ. Náhle jsem se stala členem rodiny, a to opravdové africké rodiny čítající nejméně dvacet příbuzných.

Jako nejmladší z celkem jedenácti dětí jsem se stala mazánkem rodiny. Kromě mě žily v domě ještě děti mých prarodičů, tedy moje tety a strýčkové, a dále ještě jejich vnoučata. Bylo jim mezi deseti a dvaceti lety, zatímco mně byly tehdy čtyři, možná pět let. Pro mě to byla svatá rodina – nevěděla jsem, že můj otec byl dezertér, který porušil manželský slib a utekl s jinou ženou. Nevypτάvala jsem se na něj, protože pro mě bylo důležité jedno: že mě Mbrat, moje dlouho pohřešovaná matka, přivedla zpátky do lůna rodiny.

Žili jsme si jako v ráji. Dům mých prarodičů stál v Maitemenai, jedné z lepších asmarských čtvrtí. Nebyla to krásná vilová čtvrť postavená ještě v dobách italské koloniální vlády, ale sídliště kousek od města, které stojí na mírném návrší a původně vzniklo kolem velké nemocnice. Dům vedle domu, všechny se zahrádkami nebo dvorky, žádné slumy, chatrče, žádný průmysl.

Dům prarodičů byl poslední v ulici, po níž se dalo stěží projet, neboť byla tak úzká a kameny trčely z písku tak vysoko, že se každý bál o auto. Většina lidí ale stejně žádné auto neměla, nanejvýš tak kolo, osla nebo koně, kterého zapřahali do dřevěné kolesky. Náš dům měl jednu místnost, kde se vařilo, jedlo, bydlelo a spalo současně. Druhá místnost sloužila jako skladiště a ložnice zároveň. Ve třetí, velmi malé komůrce bez

oken, bylo uloženo pár dek, vaříč, dřevo a škopky na praní prádla. Před domem se nacházel dvorek obehnaný zdí, který nebyl větší než obyčejný pokoj. Zeď mi nepřipadala hrozivá, neboť brankou se dalo kdykoli vyjít ven. Sloužila jako ochrana před vnějším světem, protože branka se dala v případě potřeby zamknout. Byla to zeď, kterou jsem měla ráda jako žádnou jinou předtím.

Na druhé straně dvorku stály chlívky pro zvířata. Byly malé, vešly se do nich jenom dvě krávy, dvě kozy a nějaká drůbež. Byly tak nízké, že já v nich sice mohla stát vzpřímená, ale dospělí už ne. Zato obytné místnosti byly dost vysoké, aby se v nich příliš nehromadil horký vzduch. Vešly se do nich postele, stůl, pár židlí a skříňka. V oknech nebyly skleněné tabulky, jenom otvory, které se kvůli vedru uzavíraly plechovými okenicemi. Podlaha byla z příjemně chladivého betonu, u stropu se houpala žárovka. Postele nám přes den sloužily k sezení. Židle jsme měli jenom dvě a k nim nízký stolek, na němž se dalo jíst, když člověk seděl na holé zemi.

Ze skladiště jsme si před jídlem pokaždé donesli pár misek, hrnců, pánví a lihový vaříč. Vše se odehrávalo v prostřední místnosti – vařilo se v ní, jedlo, žilo, povídalo a spalo. My dívky a ženy jsme posedávaly na

V této asmarské ulici stojí dům mých prarodičů.

podlaze nebo na stoličkách, krájely jsme zeleninu a vařily polévky a omáčky. Po jídle jsme umyly na dvorku nádobí a uklidily je zase do komory, a tak nebylo vidět, co se tu ještě před chvilkou dělo. Všechno bylo pořád uklizené a upravené, nic se v domě nepovalovalo. Těch pár osobních maličkostí jsme měli uložených ve skříni a oblečení a prádlo jsme dávali do beden.

Pro mě to byl ráj. Měla jsem tam poprvé v životě svou vlastní říši! Velká železná branka mě chránila před potulujícími se dětmi ze sousedství, osly, velbloudy a psy. Kromě toho měla moje říše mnoho kolonií venku za ochrannými hradbami, a přece hodně blízko: město končilo hned za domem. Pastýři tam pásli zvířata, ženy obdělávaly zeleninové zahrádky a políčka. Tam jsme si my děti hrály. Tam docházeli všichni obyvatelé čtvrti a v lesíku vykonávali potřebu, neboť v domech nebyl ani vodovod, ani záchod. Kdo si potřeboval odskočit, poodešel jednoduše kousek dál do přírody, přidržel na zem, vykasal si dlouhý hábit sahající až k zemi, poklábosil se známými, očistil se oblázky a spokojeně se odlouдал zpátky. Nějaký čas mi trvalo, než jsem si na to zvykla, neboť v klášteře byly záchody s čistými bílými porcelánovými mísami, kterými protékala voda, když si člověk ulevil.

Nás děti zajímaly především skalnaté srázy, které se tyčily hned za loukami a stoupały k lesíku. Z nich bylo možné vidět celé město. Dalo se skvěle schovávat v jeskyních, honit se mezi hustě rostoucími stromy nebo se uchýlit do křoví, když chtěl člověk mít svůj klid. Upravila jsem si skrýš, malou jeskyni nahoře ve svahu. Nikomu jsem ji neukázala a chodila jsem do ní vždycky sama. Ráda jsem si do ní zalezla, abych mohla chvilku snít, dřimat nebo jenom prostě ze stínu pozorovat tetelivý polední žár.

Prarodiče chovali zvířata, s kterými jsem mnohdy putovala po pastvinách, krávy, kozy a drůbež. V maličkém chlévě vedle obytného domu pobývala zvířata jen v noci, jinak byla pořád venku. Moje rodina je porážela sama a obchodovala s masem, kůžemi a vším, co se dalo z takové krávy ještě zužitkovat. Dokonce jsme měli psa a kočku, které jsem si zabrala sama pro sebe. Ostatní mi to dovolili, neboť nepovažovali psy a kočky za nic zvláštního. Mohla jsem tedy s nejlepším svědomím tvrdit, že jsem měla *svého* psa a *svou* kočku. Byl to pro mě neuvěřitelně fantastický pocit. Poprvé v životě jsem mohla o něčem nebo o někom rozhodovat.

Dokonce i když jsem se pohádala se sourozenci – přirozeně nešlo ve skutečnosti o bratry či sestry, ale o strýčky, tety, sestřenice a bratrance – neměla jsem s tím problém, neboť na ulici bylo plno dětí, s kterými jsem se mohla kdykoli vydat za dobrodružstvím a nejrůznějšími hrami. Nebylo to jenom jako v ráji, byl to učiněný ráj.

Doba, kterou jsem strávila u prarodičů, patřila k nejkrásnějším obdobím mého dětství, ne-li mého života. Od počátku jsem cítila bezpečí, jistotu a náklonnost, což jsem už nikdy potom neměla zažít. Přitom to pro mě bylo dost těžké, když jsem se přestěhovala ke své rodině, alespoň v prvních dnech. Ráda jsem však tyhle obtíže překonávala. Například škola, do které jsem v té době začala chodit, mi připadala přísná a složitá. Bylo to tím, že jsem skoro vůbec nerozuměla tigrínsky a musela jsem si nejprve pracně osvojovat slova své vlastní mateřštiny, která jsem zapoměla během doby, již jsem strávila u italských sester. Proto mě všichni ve třídě považovali za outsiderku a musela jsem si svoje místo teprve vybojovat.

Velmi nezvyklé pro mě bylo také jídlo. U prarodičů jedli všichni rukama, a ne vidličkami a lžicemi, jak nás to naučily italské sestry. Nebyl sýr, bílý chléb ani vajíčka, ale *enjera* neboli chlebová placka. Ráno *enjera*, v poledne *enjera*, večer *enjera* – tedy pokud jsme vůbec jedli třikrát denně; často jsme měli pouze dva chody. *Enjera* je základní eritrejský pokrm: je to tenká, měkká a hodně nakyslá placka z mouky a vody, na kterou se lije omáčka. A právě podle ní se pozná, zda je rodina bohatá, nebo chudá. U chudáků se sos zhotovuje z několika rozvařených rajčat nebo z trochy zeleninové kaše. Pokud jsou lidé movitější, plavou v omáčce kousíčky masa, cibule, plátky zeleniny, nebo dokonce vajíčka či kousky drůbežích stehen. Mívali jsme všemožné omáčky, i když ne vždy v nich bylo maso. Ale jak byly ostré! Stejně pálivé jako všude jinde v Africe – jenže já jsem si předtím u italských jeptišek zvykla na evropskou kuchyni.

Když jsme pojídali *enjeru*, sesedli jsme se všichni kolem kulatého stolu a každý si odtrhl kousek placky, nabral si trochu omáčky nebo drobek masa, zabalil *enjeru* a snědl ji. K nemalému pobavení dětí a dospělých jsem občas ucukla rukou, když jsem si přikládala sousto do úst, protože bylo na mě moc pálivé. Zastyděla jsem se a rychle a pokud možno nenápadně jsem si přendala placku do druhé ruky, jelikož jsem žila v domnění, že mě nepálí jídlo samotné, ale ruka, v které je držím. Zpočátku

jsem se občas vyděsila, protože mě jídlo pánilo, i když jsem je jedla z druhé ruky. Důkladně jsem si prohlížela ruce, jestli na nich nemám nic ostrého. Nemohla jsem jednoduše vstát od stolu, vyjít ven a umýt si ruce, neboť odejít uprostřed jídla se nepovažovalo za slušné a všichni si myli ruce až po jídle. Časem jsem se naučila nabírat si méně sosu, abych lépe snášela ostré koření. Musela jsem všem připadat jako Evropanka, která jí poprvé tradiční africký pokrm.

Křest

Prarodiče nežili venkovským způsobem, třebaže to byli rolníci žijící uprostřed města. Nebylo to jako na vsi venku v horách, kde lidi neznali nic kromě svých zvířat, hostinského, faráře a blízkého okolí. Prarodiče byli vzdělaní lidé, koptští křesťané. Mluvili nejen tigriňsky, ale také hebrejsky. Babiččina matka byla vychována v židovské víře – judaismus stejně jako křesťanství přivezli před tisíci let do Etiopie přes Rudé moře kupci. Světli jsme nejen křesťanské svátky, ale také Chanuku, a od babičky jsem pochytla pár hebrejských slovíček. Kromě toho bylo krátce potom, co jsem se přistěhovala, rozhodnuto, že budu pokřtěná – to do té doby nikoho nenapadlo, ani katolické řádové sestry ne. Možná ale žily v domnění, že už křtěná jsem.

Protože prarodiče dbali na svou pověst, nepokřtili mě jen tak někde, ale v samotném centru křesťanství, v Jeruzalémě. U etiopských a eritrejských koptů bylo odnepaměti zvykem nechat se pokřtít právě tam, třebaže si mnoho lidí nemohlo pouť do Svaté země dovolit. Kdo byl ovšem pokřtěn v Jeruzalémě, je na to po zbytek svého života velmi hrdý – stejně jako já.

Křesťané žijí v Etiopii mnohem déle než například ve střední Evropě. Křesťanství tam přinesli syrští kupci záhy po Ježíšově smrti. Stalo se státním náboženstvím již ve třetím nebo čtvrtém století – tedy v době, kdy v Německu pohanští Germáni ještě křepčili kolem ohně. Proto byla Etiopie jedinou africkou zemí, která se – až na několikaletou fašistickou italskou okupaci – nikdy nestala evropskou kolonií. Když tam dorazili Italové, zřejmě je dost zaskočilo, že místo černých divochů nacházejí kostely staré celá staletí, vysvěcené kněze a přísně věřící křesťany. Nemohli o Etiopanech tvrdit, že jsou to podlidi, které je třeba rychle zotro-

čit a přivést na pravou víru, aby mohli vstoupit do království nebeského. To vše mi patřičně hrdě vyprávěl dědeček. Zprostředkoval mi tehdy Boží blízkost, kterou pociťuji dodnes.

Prarodiče, kteří podnikli pouť do Jeruzaléma už několikrát kvůli svým dětem, se rozhodli podstoupit dalekou cestu ještě jednou. Byla hluboká noc, když jsme nastoupili na loď v Massawě, velkém eritrejském přístavním městě. Odtamtud jsme se pak plavili tisíce námořních mil po Rudém moři na sever kolem Súdánu a Egypta. Noc předtím jsme strávili v autobusu jedoucím z Asmary do Massawy, měli jsme za sebou stovky serpentín na silnici svažující se prudce k moři. Není ani divu, když výškový rozdíl mezi oběma městy činí skoro dva a půl tisíce metrů. Když jsme dorazili do cílového přístavu, znovu jsme nasedli do autobusu a ten nás převezl napříč Sinajským poloostrovem do Jeruzaléma. Tam mě prarodiče nechali pokřtít a dali mi jméno „Senait“, což je v jazyce tigrinja výraz pro „Sinaj“, poloostrov nacházející se mezi Egyptem a Izraelem.

Od té doby se tedy jmenuji Senait, stejně jako hora, na níž bylo vyhlášeno Desatero. V Eritreji se tak jmenuje mnoho dívek. Senait znamená „místo míru“ nebo „mír“, a toho měla naše země tehdy velmi zapotřebí. Osvobozenecký boj Eritrejců proti Etiopanům trval v té době už dvacet let, na obou stranách zahynuly tisíce lidí, mnoho měst, především v Eritreji, bylo téměř zničeno, byla zaminována rozlehlá území, kam nebylo možné vstoupit, a konec války byl v nedohlednu. Proto existovalo nemálo důvodů, proč dát dítěti jméno „Mír“.

Prarodiče mysleli svou výzvu k míru velmi vážně. Stejně jako většina členů mé rodiny byli hluboce věřící křesťané. Tehdy jsem také začala věřit v Boha. Četli jsme si hodně v bibli a v kostele jsem často slýchala příběhy o Ježíši a Panně Marii.

Z dlouhé pouti za křtem jsem se vrátila do školy k smrti unavená, ale hrudť se mi dmula pýchou. Od toho dne nesmírně stoupla moje vážnost u spolužáků ve třídě. Bylo to pro mě velmi důležité, neboť jsem to ve škole ani potom neměla zrovna lehké. V tigrinštině jsem dělala jen malé pokroky. Pořád ještě jsem nerozuměla mnohému z toho, co říkali spolužáci a učitelka. Kromě toho jsem vlastně levačka, ale učitelé vyžadovali, abych se přeúčila. Donutili mě psát, kreslit, šít a háčkovat pravou rukou. To bylo pro mě ze všeho nejtěžší: držet jehlu v pravé a látku v levé ruce. Moje hlava se s tím nějak nedovedla vypořádat.

Ke vši smůle učitelé probírali školní látku hodně rychle. Bylo nám pět let a už jsme měli hodiny tigrinštiny a angličtiny, začali jsme probírat zlomky a vlastivědu, museli jsme se spoustu věcí učit nazpaměť a nechyběla ani výuka hudby. To všechno nám lili do hlav neuvěřitelnou rychlostí. V Africe jsou vědomosti luxus, kterého je pořád nedostatek, a proto je třeba je patřičně využívat, když už je člověk má. „Buďte rádi, že se smíte učit,“ opakovala nám učitelka neustále. Ani pro nás, ani pro učitele nepřicházelo v úvahu jenom tak lenošivě posedávat a nic nedělat.

Naše třídní učitelka se mi mimořádně věnovala, spatřovala ve mně jakousi výzvu. Den co den mě osobně doprovázela domů. Bylo to z vděčnosti, protože jsem jí co chvíli přinesla banány nebo jiné dárky, které mi pro ni dali prarodiče. Věděli dobře, jak své vnučce zajistit optimální výchozí postavení. Přesto si na mě učitelka skoro denně stěžovala: „Tohle dítě je zrůda.“ – Tahle věta mi zní v uších dodnes. Byla jsem divoška, neuměla jsem chvilku posedět, pošťuchovala jsem ostatní děti nebo jsem se věčně vyptávala na něco, na co učitelka nedovedla odpovědět.

Byla jsem rebelka, větroplach, nejživější dítě ve třídě i v celém soustředství. Přepřala jsem dokonce i kluky z naší ulice. Holky nesměly mlátit ani druhé holky, ale rvát se s kluky, to bylo natolik nemyslitelné, že to ani nebylo na seznamu zákazů.

Jeden chlapec z naší ulice, Martin, byl hrozně tlustý a já jsem si na něj zvlášť zasedla. S oblibou jsem ho honila po okolí, protože jsem nensnášela otlé děti. „Koukej zhubnout!“ křičela jsem na něj a běhala za ním. Musela jsem ho dohánět k zoufalství. Jeden den jsem se ho láskyplně ptala, jestli si mě vezme, a druhý den jsem mu zase napráskala. Strašně mě rozčilovalo, že byl jako bečka. Jak se může někdo pořád tak přecpávat, myslela jsem si.

Babičku to znepokojovalo. „Zase jí svítí oči,“ říkala. „Dejte si na ni pozor! Ale neubližujte jí, není zlá.“ To byla pravda, byla jsem jenom bezprostřední a upřímná. Když jsem měla někoho ráda, bez okolků jsem mu to dala najevo, a stejně otevřeně jsem to řekla i tomu, koho jsem nensnášela.

Moje otevřenost spoustu dospělých popuzovala. Babička mě za to trestala nanejvýš jedním dvěma plácnutími přes zadek. Nešlo ale o opravdový trest, protože to nebolelo. Pořádný výprask, to bylo bití, po němž si člověk ani nemohl sednout, jak měl zadek plný modřín a šrámů. Babička sice pořád říkala: „Ano, já ji potrestám,“ ale pak od toho upus-

tila. Měla jsem s ní štěstí! Byla jsem tak drzá jenom proto, že jsem věděla, že mi nic neudělá.

Měli jsme třeba zlou sousedku. My děti jsme jí říkaly „Haregu“, což znamená něco jako „hovnivál“. Přesně tak totiž vypadala. Byla stará, sešlá, lakotná a omezená. Haregu nenáviděla děti a já jsem ji nemohla vy stát. Často jsem ji vytočila, když jsem jí řekla, že vypadá jako strašidlo. My děti jsme ji vždycky vyděsily a pak jsme se schovaly, aby nás neviděla. Haregu mockrát žalovala babičce. „Och, to není dítě, ale obluda!“ bědovala. Babička jí pokaždé slíbila, že mě potrestá, ale jakmile jsme došly domů, poplácala mě po rameni a pochválila mě: „Dobře jsi udělala, dobře jsi udělala!“

Maso

Navyváděla jsem se v té době hodně lotrovin. Jako třeba s tím vypraným syrovým masem. Věděla jsem, že babička vyvařuje prádlo společně s pracím práškem. Pračku neměla, a tak dala špinavé prádlo do hrnce, přidala prášek a vodu a postavila ho na oheň. Když voda začala vřít, občas ji zamíchala a bylo vypráno. Jednou babička do hrnce, v němž se jinak vyvářelo prádlo, dala maso. Neměli jsme dvacet hrnců, misek nebo džberů, ale jenom tři čtyři, a ty byly vyhrazeny k určitým úkonům.

Když jsem se večer potulovala po dvoře, uviděla jsem hrnec s masem a lákem, zřejmě se mělo marinovat. Napadlo mě, že by nebylo špatné maso trošku vyprat, a nasypala jsem do hrnce hodně pracího prášku a pořádně jsem všechno promíchala. Jak nádherně to napěnilo!

Druhý den ráno vypuklo pravé peklo – babička se vřítela se zlostným křikem do kuchyně, která nám dětem sloužila současně jako obývací a ložnice, divoce máchala pěstmi a řvala na celou místnost. Určitě vytušila, že tuhle lumpárnu nemůže mít na svědomí nikdo jiný než já.

„Co se stalo?“ zeptala jsem se jí a tvářila se jako neviňátko. „Vždycky přece všechno pereš. Chtěla jsem ti jenom pomoci a vyprala jsem maso.“ Myslela jsem to naprosto vážně. Nepřipadlo mi nijak divné dát dohromady prací prášek a maso a v životě by mě nenapadlo, že tím zkazím drahocennou potravinu. Maso z čerstvě poražené krávy je to nejvzácnější, co může v africké domácnosti vůbec být. V každé jiné rodině by mě za to

zbili do bezvědomí, ale už si ani nevzpomínám, jak mě babička potrestala. Tak hrozné to nejspíš nebylo.

Fakt, že jsem se rozhodla maso už nikdy nepozřít, ale neměl s touhle příhodou nic společného. Způsobil to šok, který jsem zažila, když jsem jednou viděla, jak se zabíjí kuře. Byla to nejnórmálnější věc na světě, všichni si poráželi drůbež sami, stejně jako kozy, ovce nebo krávy, pokud nějaké měli. Kdo neměl vlastní drůbež, kupoval si ji na trhu vždy živou, aby ji měl čerstvou. Ledničky tehdy nebyly a nechlazená se dala převážet a skladovat jen živá zvířata.

Prarodiče neměli vlastní drůbež. Jednou po mně dědeček chtěl, abych se dívala, jak zabíjí kuře, a viděla na vlastní oči, jak se to dělá. Já sama bych nikdy nesměla porazit žádné zvíře, neboť to je v Eritreji dovoleno pouze mužům. Ženy jsou považovány za nečisté a nikdo by nepozřel maso ze zvířete zabitého ženou. Nicméně ženy mohou vykonávat všechno, co následuje po porážce: smí kuře oškubat, umýt, vyvrhnout, zbavit kůže, rozřezat, uvařit. Ženy prostě dělají všechno až na porážení. Mnohdy mě napadlo, že muži si to zařídili takhle proto, aby rozdělili práci po svém. Jim trvalo zabít kuře asi třicet vteřin, zatímco ženy se s ním páraly tři hodiny. Že by to byl pravý důvod takovéhle dělby práce?

Dědeček mě tedy odvedl na dvorek, abych se dívala. Tam už se shromáždily všechny ostatní děti, protože rády přihlížely zabijačce. Jenom já jsem se vzpírala, a právě proto mě dědeček vytáhl ven. Tentokrát mi nepomohly žádné výmluvy, musela jsem zůstat a dívat se.

Můj děda byl profík, co se týká zabíjení drůbeže, měl na svědomí určitě hezkých pár stovek opeřenců. Zkušeně popadl kuře za nohy, otočil je hlavou dolů a položil na kámen. Přitlačil si ptáka jednou rukou ke kameni, aby mu mohl ostrým nožem uříznout krk. Na pohled to vypadalo snazší než nakrájet rajče. Všude kolem stříkala krev, trup kuřete sebou mocně škulal a ostatní děti nadšeně povykovaly – zatímco já jsem skryla obličej do dlaní a proti své vůli se bez zábran rozbřečela.

Přesně v tu chvíli jsem se rozhodla, že už nikdy v životě nebudu jíst maso. Dodnes se tohoto rozhodnutí držím.

Dědeček se na mě rozložil, že jsem tak hloupě vyváděla. Přehrnul plastový sáček přes kuřecí trup, aby sebou doškubal a byl chráněn před prachem a naším psem, který už lačně věřil. Ještě než mi ptačí mrtvola zmizela z očí, byla jsem rozhodnutá, že z ní nepozřu ani kousek masa. Ani drobínku!

A taky jsem slovo dodržela, což ostatní nemohli ani v nejmenším pochopit a považovali mě za blázna. Nejíst maso, které je beztak dost vzácné a všichni je považují za vybranou delikatesu! Ta holka určitě zešilela! Trvalo celé měsíce, než si mí příbuzní zvykli na to, že nesnáším maso. Asi jsem byla jediná vegetariánka v Eritreji – každý, komu to moji prarodiče vyprávěli, kroutil udiveně hlavou. Trošku mě chápala jenom babička, nicméně mi maso nabízela pokaždé, když jsme měli k jídlu. Marně, na svém rozhodnutí jsem trvala.

Zakrátko mi ale hodně dlouho nikdo maso nenutil. Mohla jsem být ráda, že mám vůbec něco k jídlu.

Otázky

Kdyby bylo po mém, mohl život u prarodičů takhle pokračovat donekonečna. Otec nechyběl ani mně, ani svým rodičům. Po všech těch eskapádách, kdy opouštěl ženy a děti, ho nevidali zrovna moc rádi.

Otec o ničem nevěděl. Sice mu bylo známo, že mě Mbrat vyzvedla z dětského domova, ale zdálo se, že tím je pro něj celá věc vyřešená. Nikdy za námi nepřišel na návštěvu. Přesto mu známí očividně vytýkali, že hodil jednu ze svých dcer na krk rodičům.

V Eritreji se o mně pořád ještě mluvilo jako o „děvčeti z kufru“. Tuhle historku znali sousedi mých prarodičů, znali ji všichni – kromě mě. Nikdy jsem neměla tušení, o čem je řeč, když na mně ostatní děti volaly „Senait, dítě z kufru!“ Myslela jsem si, že jde jenom o hloupý vtíp nebo dětský rozmar. Prarodiče se mi o téhle příhodě nezmínili ani slovem. Babička mi pokaždé jenom řekla, abych si děti nevšímala, že nevědí, o čem mluví. Určitě si myslela, že bych to stejně nepochopila, a bylo to tak dobře.

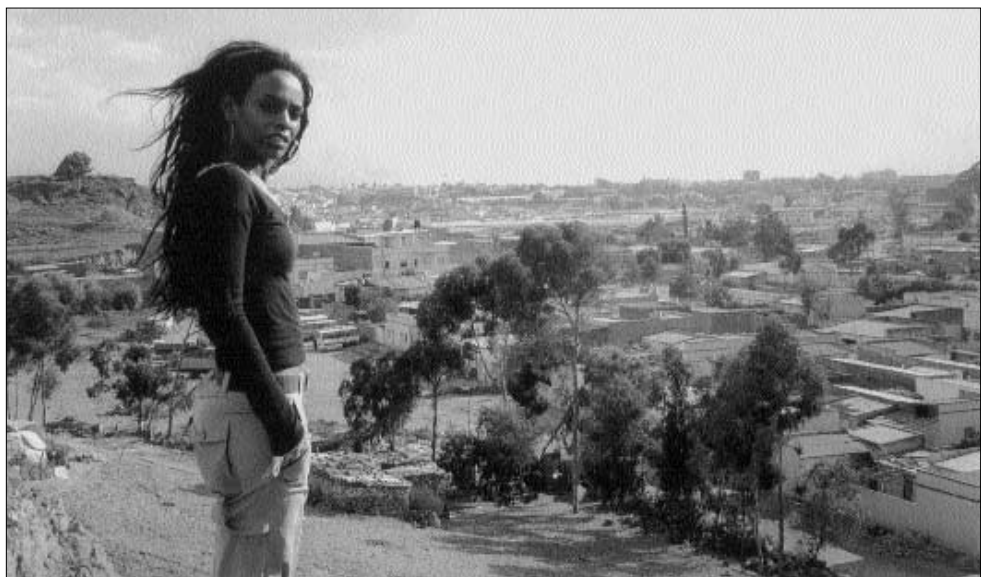
Během doby, kdy jsem pobývala u prarodičů, jsem říkala „mami“ tetě Mbrat, která se mnou bydlela ve stejném domě. Kromě mě měla Mbrat ještě dvě holky, z nichž starší se jmenovala Senait a mladší Frehiwet. Obě byly starší než já, ale s námi už bydlela jenom Frehiwet. Starší Senait se odstěhovala ještě předtím, než jsem se dostala do rodiny, a mladší Frehiwet teď byla jako moje vlastní sestra. Jednou mi řekla: „Senait, máš ještě jednu sestru, a ta se jmenuje taky Senait.“ Zarazilo mě to, a tak jsem se zeptala Mbrat: „Mami, proč říkáš Senait hned dvěma svým dcerám?“

Jak bychom měly vědět, na kterou z nás voláš?“ Nejdřív mi na otázku neodpověděla a pak řekla vyhýbavě: „Prostě se mi tohle jméno odjakživa líbilo.“ Určitě by mě ale nepojmenovala Senait, kdybych byla její vlastní.

Její odpověď mi nepřípadala zrovna logická, ale spokojila jsem se s ní, protože jsem se s ní spokojit chtěla. Potřebovala jsem přijatelné vysvětlení, abych se nemusela dál vyptávat.

Vojáci

Během roku, který jsem strávila v malém nezkaženém světě mých prarodičů, se však proměnil svět dospělých venku za zdmi mého ráje, a bohužel ne k lepšímu. Válka mezi Eritrejci a Etiopany nabývala stále krvavějšího charakteru a hrozilo nebezpečí, že ji Eritrejci definitivně prohrají, protože vzájemná nevraživost obou eritrejských osvobozenec-kých hnutí ELF (*Eritrean Liberation Front* – „Eritrejská osvobozenec-ká fronta“) a EPLF (*Eritrean People's Liberation Front* – „Eritrejská lidová osvobozenec-ká fronta“) neustále rostla a hnutí často proti sobě otevřeně

Vyhlídku na asmarskou čtvrť Maitemenai, kde jsem kdysi bydlela.

bojovala, místo aby se snažila porazit společného nepřítele. Etiopský diktátor Haile Mengistu si radostně mnul ruce nad nesvorností svých protivníků a užuž se viděl jako vítěz. Prakticky všechna větší města měla pod kontrolou etiopská vládní vojska, povstalci museli ustoupit do nehostinných hor nebo na západ země poblíž súdánské hranice, zamořený malárií.

Eritrejci byli šikanováni. Do domu mých prarodičů přicházeli pravidelně etiopští vojáci. Nešlo o běžné domovní prohlídky, dalo se mluvit o nepokrytém drancování. Vojáci k nám vtrhávali v kteroukoli denní a noční hodinu. Brali si, co se jim zalíbilo, a jednou dokonce zapálili dům a prarodičům se podařilo uhasit plameny jen s nejvyšším úsilím. Sice vojáci pokaždé zapřísahali, že neschovávají žádné zbraně ani neposkytují přístřeší povstalcům, ale muži v uniformách jim nevěřili. Nebo alespoň měli rozkaz jim nevěřit. Pro nás to pokaždé vyšlo nastejno: ústrky se dostavovaly s tvrdošjnou pravidelností.

Byla jsem dost stará na to, abych pochopila, že nejde o hru, ale o smrtelně vážnou věc. Tihle muži v uniformách byli zvláštní. Měli větší moc než prarodiče, strýčkové a tety, o mně ani nemluvě.

V Asmaře platil přísný zákaz vycházení. Večer co večer vyjely z kasáren obrněné vozy a obsadily všechny důležité křižovatky ve městě. Vojáci hlídkovali a co chvíli byla slyšet palba z pušek. Koho vojáci načapali po osmé hodině venku na ulici, musel počítat s tím, že ho okamžitě zatknou – pokud s ním neudělali krátký proces a namísto ho „v sebeobraně“ nezastřelili. Vojáci znásilňovali ženy, zneužívali děti – to byly „vedlejší účinky“ války, která probíhala uprostřed obydlených oblastí, ve městech a vesnicích. Pořád jsem se vyptávala, co se děje venku, ale nikdo mi nic neřekl.

Jednoho dne jsem se pokusila udělat si sama obrázek o světě za ochrannými zdmi našeho domu – aniž jsem tušila, jak násilnický a nepřátelský dokáže tento svět být i k holčičkám. Za soumraku, když všichni šli domů a my děti jsme měly být už taky dávno v bezpečí domova, jsem potají přelezla zeď obklopující náš dvorek. Vykradla jsem se z naší vedlejší uličky na hlavní třídu a odtamtud jsem vyšla do kopce k náměstí, na němž stáli vojáci a čekali. Jako dárek jsem jim přinesla něco k snědku. Měla jsem představu, že tihle muži ubytovaní v chatrčích, stanech a jiných nouzových přístřešcích jsou takoví chudáci, že ani nemají nic k jídlu. Přitom to bylo přesně obráceně: Vojáci, kteří plenili a zabavovali

potravin y a dobytek, si žili mnohem lépe než civilní obyvatelstvo, které bylo beze zbytku vydáno napospas jejich svěvoli.

Něco mě k těm vojákům přitahovalo. Na rozdíl od všech dospělých a ostatních dětí mi nepřipadali nijak hroziví. Nebylo to tím, že bych byla odvážná, naopak jsem byla zbabělá. Pokud by nastal nějaký problém, zmizela bych za nejbližším rohem, jak nejrychleji by to šlo. Prostě jsem neměla ponětí, co jsou vojáci zač a čeho jsou schopni.

Dospělí to věděli, a proto se od nich drželi co nejdál. Věděli, že ve válce neplatí právo ani zákon. Věděli, že pro žádného z těchhle nevzdělaných, agresivních, hladových, drogově závislých nebo opilých vojáků není problém zabít kohokoli, kdo se jim připlete do cesty. Kdo jim jde na nervy. Kdo jim nahání strach. Komu není co věřit. Dospělí věděli, že vojáci takhle smýšlejí, protože jejich nepřátelé smýšleli úplně stejně: nejdřív střílet – ptát se bylo možné až potom. Kdo se nejdřív ptal, nemusel se k žádnému vysvětlení dostat, protože byl dávno po smrti. A tak se dospělí těmhle smutným postavám v rozedraných overalech vyhýbali širokým obloukem a táhli mě stranou, když jsem se chtěla k oněm podivným tvorům rozběhnout. To ovšem jen podněcovalo mou zvědavost.

Mě vojáci zajímali. Vypadali sice stejně jako my, ale měli daleko větší slovo. Většina z nich byla ještě mladá. Nám dětem připadali dospělí už čtrnáctiletí nebo patnáctiletí. Dvacetiletá žena pro nás byla už ve středních letech, měla jedno, dvě nebo tři děti. To bylo u žen v tomhle věku naprosto normální. Většina vojáků zahájila výcvik už v jedenácti letech a ve čtrnácti už měli na sobě opravdové uniformy a přicházeli na frontu v řádných oddílech. Okupační vojáci v Asmaře byli o něco starší, neboť takhle to bylo a je ve všech válkách v Africe: mladí horlivci hynuli na frontě, zatímco starší mazáci se ujímali méně nebezpečné služby v již obsazených územích nebo v týlu. Služba na frontě nebyla žádná dětská hra, ale byly to právě děti, které si ji musely vyžrat.

Chtěla jsem se podívat, co dělají vojáci nahoře na náměstí, chtěla jsem vědět, co je to za lidi. Zatímco většina Asmařanů se hleděla dostat co nejdřív domů, vyplížila jsem se nahoru hlavní ulicí a nesla jsem vojákům pár *enjer*, kukuřičný klas a trochu ovoce z naší zahrady. Moc jsem toho vzít nemohla, jinak by si toho doma všimli. Tak bohatí jsme zase nebyli, abychom mohli rozdávat potraviny po hrstech.

Nastalo velké haló, když mě vojáci pustili do svého opevnění. Postavili si provizorní barikády, z nichž mohli dobře pozorovat hlavní ulici ve-

doucí z vnitřního města nahoru do Maitemenai. Seděli jsme v krytu a oni si se mnou povídali, ukazovali mi zbraně a nechali mě vyhlédnout ven průzory. Nesmírně je překvapilo, že je navštívila holčička, bavila se s nimi a ještě jim donesla nějaké ty dobroty.

Když moje první návštěva proběhla nad očekávání dobře, vykrádala jsem se za vojáky častěji. Chovali se ke mně vždy velmi vlídně. Když jsme se jednou zapovídali a setmělo se, dovedli mě dva tři domů, protože kvůli zákazu vycházení jsem vlastně nesměla být sama na ulici. Dokonce ani vojáci se neodvažovali vyjít na ulici sami kvůli odstřelovačům. Když si to tak zpětně uvědomuji, bylo od nich dost lehkomyšlné mi věřit a projít se mnou tmavou vedlejší uličkou. Jak snadno bych je byla mohla vlákat do léčky!

Babička byla celá bez sebe, když mě viděla přicházet s vojáky. Přetrpěla obrovský strach, když zjistila, že nejsem po setmění ještě doma. Teď se zase určitě bála, že mě vojáci zadrželi kvůli nějaké hlouposti nebo přicházejí udělat něco ošklivého celé rodině. Rozplakala se, sepjala ruce nad hlavou a škemrala: „Neubližujte jí, vždyť je to ještě dítě! Prosím, nechte ji být!“

Vojáci byli zvyklí šířit kolem sebe děs a hrůzu. Byli v Etiopii, a přece na nepřátelském území, neboť obyvatelé téhle provincie byli odhodláni bojovat za nezávislost Eritreje a spatřovali v etiopských vojácích nenáviděné okupanty, třebaže často pocházeli ze stejného kmene jako oni.

Tihle vojáci však byli moc milí. „Nechceme jí ublížit,“ uklidňovali babičku. „Jenom klid, matko. Nekřič. Kdyby nás tu někdo viděl, jdeme do basy. Máme rozkaz neopouštět svoje pozice. Jenže tahle holka nám občas nosí jídlo, a tak jsme vám chtěli poděkovat. Pověz jí, ať už za námi nechodí, jenom ohrožuje sebe i tebe.“

Babička celá usazená přísahala, že mě už víckrát večer ven nepustí. Tahle scéna s vojáky u nás doma ve mně zanechala obrovský dojem. Babička mi potom řekla: „Až tě jednou chytí a bude u toho nějaký zlý velitel, zabijou tě. Odprásknou tě jako psa.“ Od té doby jsem za vojáky už nechodila a držela se každý večer doma. Babička mi nahnala opravdový strach.

Tu noc se mi zdál intenzivní, pozoruhodný sen. Byl Nový rok a vojáci vtrhli k nám domů. Tentokrát nepřišli hledat mého otce, ale zabít babičku. Alespoň křičeli, že ji zabijí. Zděšeně jsem na ně zavřeštěla: „Nikdo nebude zabíjet mou babičku! Pusťte ji!“ Vzbudila jsem se zbrocená

potem a s brekem jsem se rozběhla vedle do pokoje za babičkou a pověděla jsem jí, co se mi zdálo. Vzala mě k sobě do postele, ale nepovedlo se jí mě uklidnit.

Nazítří jsme spolu můj sen znovu probraly. Trvala jsem na tom, aby se schovala někde v domě a že se pokusím ji najít. Když se neukryla dost dobře, řekla jsem jí „Tady tě najdou“ a vymýšlela jsem novou skrýš. Dokonce jsem ji nacpala do skříně. Potom jsem ji zase vytáhla a křikla jsem na ni: „Ne, tady ne, v obýváku!“ A tak to šlo dál, hledaly jsme na dvorku, ve spižírně a ve všech ostatních místnostech, až jsem ji chudinku protáhla celým domem.

Mnoho skrýší v něm nebylo, neboť dům byl malý a nebylo zde příliš mnoho koutů ani skříní, v nichž by se člověk mohl schovat. Tím, že jsem babičku prohnala po okolí, jsem se ale přestala bát. Pro babičku bylo typické, že na tuhle hru přistoupila. S dětmi to tak báječně jako ona neuměl nikdo, s kým jsem se dřív nebo později v dětství setkala.

U otce

První známkou toho, že báječný čas strávený v domě prarodičů se chýlí ke konci, bylo, když mi babička řekla: „Senait, musíš se taky konečně seznámit se svým tátou.“ Místo abych se zaradovala, jsem se vylekala. Otec mi mohl být ukradený. Měla jsem přece dědečka a babičku a žila jsem v jednom domě s Mbrat, o níž jsem se domnívala, že je moje matka. S otcem jsem si spojovala jen to nepříjemné: vojáky, kteří ho u nás ustavičně hledali a přitom pokaždé převrátili dům vzhůru nohama. Dotěrné otázky ostatních dětí, kdo je můj táta a kde je. Nedobrý pocit jsem měla i ve chvíli, kdy jsem si vzpomněla, jak mě Mbrat odvedla z dětského domova a otec při tom ani nehnul prstem.

V žádném případě jsem nechtěla žít s otcem, ale s matkou a prarodiči, a to napořád. Řekla jsem tedy babičce hned ten večer, že se s otcem nechci setkat. Babičku to upřímně udivilo. „Ne? A proč ne?“ zeptala se mě.

„Nemám ho ráda.“

„Vždyť ho ani neznáš.“

„Tak jako tak, prostě ho nemám ráda!“

„Ale proč ne? Pověz mi aspoň proč!“

„Cítím to tady dole,“ řekla jsem a ukázala si na břicho. Až odtamtud vycházel můj odpor. Neměla jsem ho ráda, aniž jsem ho znala.

Babička o tom se mnou v příštích dnech už nemluvila, ale Mbrat zničehonic někam odjela. Když jsem to zjistila, proběhla jsem domem jako vítr, vyřítila jsem se přes dvorek na ulici, prohnala jsem se jí nahoru dolů, ale Mbrat nikde. Ptala jsem se všech, které jsem potkala, jestli ji neviděli, ale po Mbrat jako by se slehla zem. Nikdo mi neřekl, kam odešla. Normálně se přitom nikdo z rodiny nehnul z domova. Nikdo nejezdil na dovolenou, nepracoval mimo, nenavštěvoval vzdálené příbuzné. Jedinou cestou, na kterou jsem si dokázala vzpomenout, byla pouť do Jeruzaléma kvůli mému křtu. Mbrat byla dávno pokřtěná – a přece někam zmizela.

Nazítří jsem měla odjet já. Doprovodit mě měla prateta. Hned jsem věděla, kam zamíříme. I když jsem neznala cíl naší cesty, bylo mi jasné, že mě babička veze k otci. Bránila jsem se rukama nohama, mlátila jsem jimi kolem sebe, rozhořčeně jsem plakala. Všechno bylo marné – dospělí rozhodli a já neměla šanci se tomu vzepřít.

Prateta mě strčila do přečpaného dálkového autobusu a vyrazily jsme směrem na Keren, město na západě Eritreje, a odtamtud ještě dál do provincie Berka. Nebyla to tehdy zrovna bezpečná cesta, neboť nejtěžší boje mezi etiopskými vládními vojsky a eritrejskými povstalci zuřily mimo jiné v téhle provincii. Hlavní silnice a některá větší města měla v rukou etiopská armáda, venkov ovládali Eritrejci. Často se stávalo, že partyzáni zablokovali silnici, aby narušili dopravu nebo si počíhali na etiopské jed-

Teta Mbrat, která se vydávala za mou matku, aby mě mohla odvést z dětského domova.

notky. Etiopané také pravidelně útočili na civilní zařízení, o nichž se domnívali, že se v nich ukrývají jejich protivníci. Ani jedna z obou stran se nechovala ve válce zrovna přecitlivěle.

Jestliže mi cesta připadala příjemná, bylo to pouze z jednoho důvodu: když jsme pozdě večer přestupovaly na jiný autobus, přenesla mě moje průvodkyně přes rozlehlé náměstí, prostě si mě posadila na ramena a nesla mě. Myslela si zřejmě, že spím, ale já spánek jenom předstírala, abych viděla, co se bude dít. Stalo se mi to nejlepší, co se mi mohlo v životě stát: někdo mě nesl na ramenou. Napadlo mě, že se na tu ženu nemůžu zlobit. Možná se mi v otcově domě naskytne nějaká šance. Třeba tam nebudu muset zůstat napořád. Možná se budu moct zakrátko vrátit k prarodičům.

Otec

Nazítří pozdě večer jsme dojely do místa otcova bydliště. Jednotlivé obce v Eritreji od sebe nejsou příliš vzdálené, přesto je cestování poměrně zdlouhavé. Někdy trvá dvoustakilometrová cesta kvůli čekání, přestupování a výměnám pneumatik u přetížených, pomalu se vlekoucích staříčkových autobusů třeba celý den.

Když jsme konečně k smrti utrmácené dorazily do otcova domu, uviděla jsem Mbrat, svou matku. Najednou tam zase byla, moje krkavčí máma, která mě nechala na holičkách. Měla výčitky svědomí a nepřivítala mě zrovna srdečně. Já jsem se jí ale přešťastná vrhla do náruče – a ona mě vzápětí představila ženě, která se měla stát mou novou matkou. Jmenovala se Werhid.

Byla jsem z toho celá popletená a ještě mě zmátlo, když mi Mbrat představila hejno nových sourozenců. Jen s obtížemi jsem si dokázala zapamatovat všechny nové příbuzné: Werhid, moje macecha, se stala ženou mého otce, když opustil mou máti a pak i svou druhou ženu Abrehet. Werhid měla čtyři děti. Navíc vychovávala ještě jedno sestřino dítě a Jaldijan a Tzegehanu, dvě dcery mého otce a Abrehet. Tyhle dvě nevlastní sestry mě měly doprovázet na mé životní pouti hodně let.

A pak vešel dovnitř *on*, můj otec. Vypadal hrozivě: byl zachmuřený, vysoký, hubený a nervózní. Měl podobné rysy jako já. Šokovalo mě, když jsem tak náhle ocitla tvář v tvář muži, kterého jsem se bála a který

mě přece jen nesmírně fascinoval. Takhle jsem si svého otce nepředstavovala. Když vešel do dveří, celá jsem ztuhla. Pokusila jsem se vyhnout jeho přivítání a schovávala se za Mbratinu sukni. Ona mě ale postrčila dopředu k němu. Odvrátila jsem hlavu, křečovitě jsem se schoučila a mlčela jsem jako zařezaná. Zášť byla od první chvíle vzájemná, protože jsem otci od počátku dávala najevo přesně to, co ve svém okolí nesnášel ze všeho nejvíc: odpor.

Můj odpor vůči otci rostl od prvního momentu. Souvisí to se zatvrzelostí, kterou jsem proslulá stejně jako on. Souvisí to s naší tvrdošijností, s naší snahou zvládnout situaci, v níž se ocitneme, a s naší nedůvěřivostí vůči pokusům omezit naši svobodu. Hned mi bylo jasné, že toho člověka nesnáším. Tušila jsem, že od téhle chvíle se můj život zásadně mění. Cítila jsem to, aniž jsem byla schopna to pojmenovat. Dokonce jsem řekla Mbrat: „Mami, mám dojem, že tě už nikdy neuvídím. Odejdeš a víckrát tě nespátřím.“

„Jak jsi na to přišla?“ vyhrkla vyděšeně. „Jasně že se zase uvidíme. Vždyť nikam neodcházím.“

Pro jistotu jsem se od ní potom nehnula ani na krok. Zatínala jsem prsty do jejich šatů, vláčela mě za sebou, i když třeba jen odešla do vedlejšího pokoje, a visela jsem na ní jako klíště, když v jedné chvíli vyšla z domu a ulevovala si na kraji vsi.

Ostatní se zanedlouho uložili ke spánku na matrace nebo se schoulili na podlaze, jenom já jsem zůstala vzhůru. Byla jsem nesmírně vyčerpaná a současně čilá jako rybička, neboť jsem cítila, že mi moje milovaná máti může každou chvíli nadobro zmizet. Předě dvěma dny se zničehonic takřka přes noc vytratila z domu mých prarodičů, a to se teď mohlo stát kdykoli znovu. Tušila jsem obrovské nebezpečí, a proto jsem si lehla vedle ní, vši silou jsem se k ní přimáčkla a objala ji svými příliš krátkými a slabými pažemi, jak jen to šlo. Sevření jsem povolila až ve chvíli, kdy mě přemohl spánek.

Jakmile jsem se s prvním zábleskem světla vzbudila, vyskočila jsem z matrace a zjistila jsem, že Mbrat je pryč. Věděla jsem, že odejde. Nic mě nedokázalo udržet uvnitř. Ani jsem se nerozhlédla po pokoji, jestli třeba neleží někde jinde mezi spáči, a vystřelila jsem z dvorku na ulici. Běžela jsem po ní v bláhové naději, že ji někde v dálce zahlédnu.

Všude se válela ranní mlha, v noci totiž lilo jako z konve. Nikde jsem matku neviděla. Několik vesničanů šlo pro vodu, pár dětí také hnalo po

ulici kozy na pastvu, a to bylo všechno. Nikde žádný autobus, žádné auto, po máti ani vidu, ani slechu.

Že bych se spletla? Že by byla ještě uvnitř? Rozběhla jsem se zpátky k otcovu domu, abych se po ní podívala – nadarmo, máti byla pryč.

Nedokázala jsem ani plakat, jak jsem měla stažené hrdlo. To ráno ve mně cosi puklo. Mým nitrem se táhla hluboká trhlinka. Do ní se pak propadl zbytek dne. Už si nepamatuji, co se dělo potom.

Nové sestry

Nazítrí ráno jsem ze všeho nejdřív uslyšela otcův hlas. „Všichni vstávat!“ křičel.

To je první věta, kterou si vybavím, kdykoli si vzpomenu na otce. Vyděsila jsem se a schoulila se na matraci ještě víc. Srdce mi bušilo málem až v krku. Vtom ke mně přišla Jaldijan, moje nová sestra, starší asi o pět let, a něco mi pošeptala. Byla jsem tak rozčilená, že jsem jí nerozuměla. „Pojď se mnou pro vodu,“ opakovala o poznání hlasitěji.

Podívala jsem se po ostatních dětech nové macechy Werhid. Ukázala jsem na ně a vyhrkla: „Oni s námi nejdou?“ Jaldijan jen zavrtěla hlavou a pobídla mě, abych sebou už konečně hnula. „Od toho jsme tu my. Táta říkal, že máš jít ty.“

„Proč ostatní nic nedělají. Proč my musíme pracovat?“ zeptala jsem se jí odbojně.

Otec se mezitím vrátil dovnitř a nenápadně poslouchal, o čem si povídáme. Že je uvnitř, jsem zjistila až ve chvíli, kdy mě začal pálit obličej a praštila jsem sebou o podlahu. Všechno se to seběhlo tak rychle, že jsem ani nezaznamenala, jak se mi chystá jednu ubalit. Na druhé straně mě to však nepřekvapilo, tušila jsem, že mě otec bude bít.

Všichni eritrejští muži mlátí svoje děti a občas zbijí také manželky, které zase občas zbijí své děti. Patří to k výchově a výchova slouží k tomu, aby děti zkrotila a udělala z nich poslušné dělníky.

Od té chvíle jsem měla jasno. Otec mi dal jednoznačně najevo, že je můj nepřítel a že ho odteď budu muset poslouchat. Víc jsem nepotřebovala vědět. Bez váhání a odmítání jsem vstala ze země a šla se sestrou pro vodu. Začal nový život, život s otcem – mělo mi trvat skoro dvacet let, než jsem s ním skoncovala.

Nosit vodu je dřina, a proto tuhle práci vykonávají výhradně ženy, dívky a v případě nouze malí chlapci. Na venkově nebyly vodovody a voda se nosila přímo ze studní – pokud tedy nebyly vyschlé, což se stávalo často. To pak znamenalo vodu hledat. Nejsnáze ji lze najít ve vyschlých korytech potoků, u vodních děl nebo v údolích hluboko zaříznutých do země. Většinou je třeba chvíli hrabat, než člověk narazí na kaluž hnědé břechky, kterou lze pít až po převaření.

Tentokrát jsme ale měly se sestrou štěstí – rozpršelo se a říční koryto trochu nasáкло. Stačilo nám jen najít místo, kde se hromadila voda, a začaly jsme ji nabírat vyříznutou starou plechovkou a kanystrem na fritovací olej. Jaldijan vyhledala místo hodně daleko od našeho domu a dole v korytě mi pošeptala: „Dělej ze sebe blbečka, tvar se jako idiot, to je tvoje jediná šance.“ Musela mít z našeho otce pořádný vítr, když jenom šeptala, přestože jsme byly venku, kde nás nemohl slyšet.

Dala jsem na její radu, a když jsme byly na dohled, upustila jsem jednu z nádob, aby všichni v domě viděli, jak se vzácná voda bez užítku vsakuje do prašné cesty. Od té doby mi pravidelně něco vypadlo z ruky a zanedlouho jsem si získala pověst zbrklé nemotory, které nelze svěřit pořádnou práci.

Otec byl krutý nejen na nás, ale také na ostatní lidi. Už jako dítě prý měl sklon k drsným žertům. Jednou zostudil věštkyni, která se ve vsi těšila výborné pověsti a jejíž umění spočívalo v tom, že lidem předpovídala z hlavy tu či onu nemoc. Tím si vydělávala na živobytí.

Otec neměl vědmu rád, považoval ji za podvodnici. Aby ji vyzkoušel, rozkrojil citron na dvě půlky, přivázal si je na nohu, přehrnl je nohavicemi a vybelhal se z domu. Na ulici upadl, znovu se vyškrábal na nohy, ještě jednou sebou praštil na zem a tvářil se, že se co nevidět rozeře bolestí. Zakrátko se kolem něj seběhlo půl vsi. „Chci k jasnovidce, chci okamžitě k ní!“ křičel.

Vesničané ho odnesli k věštkyni a shromáždili se před její chatrčí. Ukázal si na domnělou bouli a náležitě bědoval: „Och, bože, den ze dne se to zvětšuje!“

Jasnovidka si ohmatala citronové půlky přes kalhoty, protože se neodvážila je asi dvanáctiletému mládenci sundat. Zachmuřila se a prohlásila mnohovýznamně. „Je to nevléčitelné. Budou ti muset uříznout nohu.“

Otec se rozchechtal a vyhrnul si nohavici, aby si všichni mohli pro-

hlédnout půlky citronu. Nastala obrovská vřava. Pár lidí chtělo věštkyňi namísto lynčovat, ale pak jí jenom nabančili a vyhnali ji ze vsi.

Otec vyprávěl tyhle historky se zjevným požitkem a zdálo se, že ho bujarost mládí neopustila. Současně si dovedl zjednat respekt a zanedlouho jsem nabyla dojmu, že je ve vsi významnou osobností, kterou nikdo z místních nemohl obejít. Mělo to ovšem také něco do sebe, jeho děti se sice netěšily přehnané vážností, nikdo se ale neopovážil zacházet s nimi jako s posledním šmejdem. Trochu mi to pomohlo zvyknout si na nové okolí.

Vzdor zármutku jsem se hodně smála a zdálo se, že můj smích vadí otci mnohem víc než smutek. Sice jsem se stejně jako sestry otce bála, ale chovala jsem se vzpurněji než ony. Snažily se mu kdykoli a ve všem vyhovět.

Prcháme

Pryč byla pravidelnost, to tam bylo bezpečí, jimiž se vyznačoval běžný život u prarodičů. Otcův dům byl zmítán proměnlivostí, rozruchem a nejistotou. Již půl roku po mém příjezdu, když jsem se jakž takž sžila s novým domovem, jsme se museli sbalit a celá moje nová rodina táhla dál. Veškerý náš majetek se snadno vešel do několika plastových a jutových pytlů: pár mís a hrnců, vařič, konvice na kávu, tranzistorák, desky s dokumenty a fotkami, pár dek a oblečení, kterého jsme neměli o mnoho víc než to, co jsme měli na sobě, to bylo všechno.

Museli jsme dál, neboť naší vsi procházelo stále víc vojáků a ohrožovali nás. V noci jsme často slyšeli střelbu, na což jsem byla zvyklá už z Asmary, a duté dunění, kterého jsem se zpočátku nesmírně bála, protože jsem nevěděla, o co jde. Myslela jsem si, že se třese země nebo blíží mohutná bouře, než mi sestry vysvětlily, že takhle hřmí velké zbraně, kterým se říká děla.

Byl na nás příšerný pohled, když jsme se vydávali na cestu: otec, jeho žena a hejno rozedraných děcek, všichni obtěžkaní pytli, dekami a dalšími krámy. Neměli jsme velblouda ani auto – automobily tehdy pro soukromníky nebyly, ani kdybychom si nějaký mohli dovolit – museli jsme se tedy během naší cesty mačkat na korbách nákladáků, které jely naším směrem nebo nahrazovaly autobusové spoje narušené válkou.

Tenhle kočovný způsob života nebyl žádná selanka. Nebylo co jíst, nebylo skoro co pít, neměli jsme se kde v klidu vyspat a nevěděli jsme, kam vlastně jedeme. Otce takhle situace hrozně trápila. A neklid a nespokojenost si vybíjel jednoduše tím, že nás při jakékoli příležitosti mlátil nebo na nás plival.

V noci jsme odpočívali většinou na kraji silnice. Znovu jsme slyšeli dunění dělostřelectva a hřmění letadel, která nad námi přelétala a shazovala svůj bombový náklad na nedaleká města. Dalo se jen chabě vytušit, kde se letouny nacházejí, neboť létaly s nezapnutými pozičními světly. Slyšeli jsme jen jejich brumlání a viděli jsme dospělé, jak se vystrašeně krčí. Bála jsem se čím dál víc.

Naše rodina nebyla na cestě, nýbrž na útěku. Během jízdy a pěších pochodů jsem poprvé spatřila následky války: zpusťované vesnice, vypálené domy, rozstřílené, ohnuté a začouzené kanóny a vozy podél silnice. To, co jsme viděli, ale nebylo zdaleka všechno. Byl to jen počátek ještě větších hrůz.

Po delším hledání nového přístřeší jsme se nakonec ocitli opět v chatrči postavené ze všech možných kusů dřeva. Stála na okraji odlehle vsi kdesi v horách. Vlastně to ani nebyla vesnice, nýbrž téměř městy s přízemními zděnými domky podél hlavní ulice a v několika vedlejších uličkách.

My děti jsme začaly znovu chodit do školy. „Školní budova“, to byla vlastně jen chatrná střecha z vlnitého plechu a zbytků stavebního materiálu, která stínila kamenitý plácek. Všichni jsme seděli v prachu a učitelka naproti nám. Nebyly ani učebnice, ani sešity, ani jiné učební pomůcky, stála tam jen malá břidlicová tabule pro učitelku, která na ni kreslila křídou číslice a písmena. Přesto jsme jí viseli na rtech jako očarování. Nikdo nevyrušoval, nezlobil ani se nezabýval něčím jiným, neboť vyučování v sobě mělo cosi z bohoslužby. Byli jsme rádi, že se můžeme zaměstnávat něčím zábavnějším, než je válka, útěk a bída.

Tyhle venkovské školy organizovala osvobozená armáda – v tomto případě ELF, v níž bojoval můj otec. Na kamenitém plácku pod střechou z vlnitého plechu jsme se dozvídali o myšlence svobodné socialistické a prosperující Eritreje a byly nám vštěpovány příslušné teze, písně a vize. Kolem „školní budovy“ bylo jen vražedné horko, kamení, trní a křoví – a také se projevovaly následky války: bojová vřava, bída, hlad

a podráždění až agresivní dospělí. V takových chvílích bylo nejlepší pozorně sledovat výuku, uniknout válce a nořit se do lepšího světa. Bylo mi tehdy šest let.

Válka přichází

Válka se ohlašovala již několik dní a nocí předtím, než k nám opravdu dorazila. Blížila se krok za krokem. V naší vsi byla siréna, která nyní ječela každou noc a někdy i přes den. Vzápětí nám nad hlavami přehrměla letadla, tak nízko, že jsme mohli rozeznat nápisy na přídi nebo pilota v kokpitu. Občas letadla přiletěla ještě dřív, než se rozječela siréna. Nebyl v tom však žádný rozdíl, protože před bombami jsme se stejně neměli kde ukrýt. Jakmile se na obzoru objevily nepřátelské letouny, rozběhli jsme se všichni v panice do všech stran; někteří vyběhli ven ze vsi a zamířili ke skalám, ačkoli k tomu neměli žádný rozumný důvod. Po každé zavládl dokonalý chaos.

My děti jsme nevěděly, co jsou bomby. Dospělí nám jenom řekli, že jsou velmi nebezpečné a zabíjejí všechno kolem sebe, když dopadnou na zem. Už jen to nám nahnalo příšerný strach.

Piloti bombardérů přirozeně neplýtvali cenným nákladem na tohle zcela bezvýznamné horské hnízdo, měli ho připravený pro Keren, Akurdet nebo Asmaru. Na tahle města soustředili partyzáni své útoky, odtamtud chtěli vyhnat etiopské okupanty.

Ten den, kdy k nám vtrhla válka, bylo už po vyučování, ale některé děti (včetně mě) se musely věnovat svým povinnostem. Praly jsme prádlo a sbíraly dříví, zatímco jiné děti seděly ve stínu školní střechy a lekovaly a nudily se. Nikam jsme nepospíchaly.

Siréna se tentokrát neozvala, než přiletěla letadla. Brumlání motorů bylo slyšet už zdaleka, znělo jako hukot včelího roje a pomalu sílilo. Objevily se jen dva tři letouny. Dospělí začali opět zmateně pobíhat, na místě jsme zůstaly jen my děti. Po mnoha planých leteckých poplaších jsme otupěly a přestaly se bát.

Tentokrát ale to dopadlo jinak. Letadla vysypala svůj náklad přesně nad námi a z nebe se snášela spousta malých teček. Řítily se k zemi a vypadaly brzy jako zvířátka nebo mimina a mířily na místo vzdálené

několik set metrů od školy. Rozběhli jsme se do všech stran, ale nic se nestalo. Letouny se vzdálily, brumlání odeznělo a zanedlouho zavládlo nad pustinou opět ticho.

Opatrně jsme všichni zvedli hlavy. Vyplížili jsme se zpoza úkrytů ve skalách nebo v trní. Také dospělí se vraceli pomalu zpátky do vsi. Protože věci z letadel dopadly do rokliny blízko za školní budovu, nikdo jiný kromě nás dětí o nich nevěděl.

Zvědavě jsme se blížili k podivným předmětům. Ležela tam vskutku malá tělesa, některá rozervaná a poškozená tvrdým dopadem na kamení. Než jsme si je ale stačili prohlédnout zblízka, zavolala učitelka zpátky všechny, kteří měli ještě něco na práci. Neochotně jsme se loukali zpátky ke škole.

Náhle začalo v roklině hořet. Ticho prořízly hromové rány následované řevem, výkřiky bolesti a praskáním ohně. Z vyschlých keřů stoupal dým a plazily se z nich plameny. Z kouřové clony se vypotácely krví zbrocené děti. Vřešticí matky se rozběhly k místu neštěstí. Všichni nenesitelně brečeli a vrískali. Rozběhli jsme se tam a spatřili jsme obraz zkázy: zuhelnatělé děti, roztrhaná těla, hořící předměty, u kterých nebylo možné rozeznat, čím původně byly – a panenky. Všude se povalovaly panenky, některé trochu poškozené, jiné roztrhané a další zase kupodivu netknuté. Jedna z dívek přešla k nepoškozené panence a sáhla na ni. Ozvala se znovu rána a holčičku jako by zasáhl žhavě rudý blesk. Ocitla se v ohnivě kouli, která hrozila, že ji pohltí. Zhroutil se k zemi, křičela, svíjela se a pak ztichla. Strnuli jsme děsem a hrůzou. Dospělí nás tahali pryč. Panenky byly vycpané trhavinou. Byly sestrojené a shozené na zem, aby zabíjely děti a trhaly je na kousky.

Bolestný křik se ozýval celý den. Zuhelnatělé děti umíraly v náručích svých matek. Nikde na obzoru nebyla lékařská pomoc, chyběly obvazy a dezinfekční prostředky. Několik raněných bylo odvezeno pryč. Celkem zahynulo dvacet dětí. Ve vsi vládl naprostý chaos, nikdo nevěděl co dělat. Válka jen na chvilku ukázala svou tvář. Choulily jsme se k sobě se sestrami a zajíkávě, vystrašeně jsme vzlykaly. Nic jsme nechápaly, byly jsme v šoku. Zapomněly jsme dokonce, že máme hlad.

Když se setmělo, nikdo se neodvažoval usnout. Všichni jsme se cítili bezmocní, vydaní napospas osudu. Vší se celou noc rozléhal žalostný nářek. Poprvé v životě jsem doopravdy plakala. Probřečela jsem několik hodin. Nikdy jsem tak dlouho neplakala. Nebyl u mě nikdo, kdo by mě

utěšil. Sestry se choulily na zemi a také plakaly a otec chodil nepřetržitě po vsi jako rozrušený lev. Macecha sdílela žal s přítelkyněmi, jejichž děti byly usmrceny. Poprvé jsem hluboce pocítila, jak jsem opuštěná. Uvědomila jsem si, že je jenom jeden člověk, který mi přispěchá na pomoc, když ho budu naléhavě potřebovat: já sama.

V pustině

Po téhle tragédii už nic nebylo jako dříve. Vesnice se už nevrátila k původnímu způsobu života. Školní vyučování sice pokračovalo, ale mnoho míst zůstalo prázdných. Učitelka často dřepěla na bobku na podlaze, mlčela a ryla hůlkou do písku, jako by chtěla něco nakreslit, ale nikdo nebyl schopen poznat, co to má být. Otec byl ještě podrážděnější než předtím, nedokázal sedět déle než pět minut, pořád ho něco vyhánělo ven z domu, k sousedům, do skal, na hlavní ulici, do krčmy a zase na ulici. Několik rodin si posbíralo věci a opustily vesnici. Netrvalo dlouho a sbalili jsme se také. Nikdo se neptal, proč a kam odcházíme. Všem bylo jasné, že nemá cenu ve vsi zůstat.

Vydali jsme se na cestu pěšky, bez zvířat, bez doprovodu, jenom naše rodina: otec, macecha a celkem osm dětí. Ve dne do nás nemilosrdně pražilo slunce, v noci jsme mrzli, až nám cvakaly zuby. Spali jsme pod širým nebem na okraji silnice nebo trochu stranou, aby nás drsně nebudili kolemjdoucí vojáci.

Jednou v noci k nám přišli lvi. Nejdřív jsme jenom vycítili, že něco není v pořádku. Něco chybělo. Umlkly všechny tiché noční zvuky. Otec nenechal tentokrát oheň dohořet, ale přiložil ještě pár kořenů.

Museli jsme šetřit dřívím na otop, neboť jsme měli k dispozici jenom suché větve, pár uschlých keřů a staré kořeny. Většinu topiva jsme museli pracně sekat, což nebyla žádná legrace, když jsme měli jen tupý sekaček na maso. Kromě toho bylo neustále třeba zvažovat, co je nebezpečnější: zvířata, nebo lidé. Když oheň plápolal jasným plamenem, neodvážilo se sice do naší blízkosti žádné zvíře, ale lákal lidi – a rozhodně ne jen přátele. Když oheň pouze slabě žhnul, obcházeli nás lvi, hyeny a šakali ve stále se zužujících kruzích – žádný člověk ale nemohl zjistit, kde táboříme.

A teď jsme uviděli lvy. Přišli k nám hodně blízko, ačkoli se z ohně opět plazily jasné čerstvé plameny. Neudělalo to na ně ale žádný dojem. Byly to dvě dospělé lvice a potulovaly se kolem nás v okruhu asi tak patnácti dvaceti metrů, přesně na pomezí pableskujícího ohně a tmy. Pohybovaly se klidně a tiše. Jenom jejich pohledy svědčily o tom, že je zajímáme.

Několik dětí už spalo. Werhid a otec byli ještě vzhůru – a také já, největší strašpytel ze všech. Napadlo mě, že nadchází moje poslední hodinka. Lvi nás teď určitě snědí – přinejmenším mě.

Věděla jsem, že před lvem se nesmí utíkat, jinak se za člověkem rozběhne a sežere ho. Věděla jsem, že se nesmí křičet ani gestikulovat, protože to zvyšuje lví agresivitu. Věděla jsem, že nemáme s sebou nic, čím bychom lva zahnali, ani pušku, ani revolver, žádnou zbraň. Jenom tupý sekáček na maso. Nebylo mi k ničemu, že jsem to všechno věděla. Celá jsem se roztrásla a začala jsem tiše kňourat.

Leželi jsme tam naprosto nehybně, malé děti spaly, velcí byli strnulí hrůzou. Lvice se k nám přiblížily až na dva tři metry. Očichávaly příkrývky, prázdné kotlíky, čenichy odstrčily stranou pár plastových pytlů. Nerozhodně se zastavily, rozhlížely se, podívaly se na nás a znovu se rozhlédly. Byly to pro mě nejstrašlivější chvíle. Teď nás sežerou, blesklo mi hlavou. Celé to trvalo jen pár vteřin, ale mně to připadalo jako celá věčnost.

Najednou obě šelmy sklonily hlavy a rozběhly se pryč. Počurala jsem se strachem; to se mi stávalo častěji. Ještě před chvilkou jsem příšerně mrzla, a teď jsem byla zbrocená potem. Nesmírně se mi ulevilo, když obrovité lvice zmizely v noční tmě.

Nebezpečí nebylo zřejmě tak velké, jak jsem se domnívala. Lvi nenapadají lidi, pokud nemají pocit, že jsou sami napadeni.

„Lev,“ vysvětlil nám otec, „nežere nic, co je mu cizí. Nežere nic, co nezná, jako třeba lidi – na něj prostě vylučují příliš mnoho cizích pachů. Lev žere antilopy nebo kozy či jinou divokou zvěř. Člověka sežere jenom v případě nouze.“

Bití

Po několika dnech jsme si našli provizorní ubytování ve vsi, která byla mnohem menší než ta předešlá. Mohli jsme se tam naštěstí zdržet delší dobu. Ustavičné kočování nás začalo všechny dost zmáhat. Některé děti byly už tak vyčerpané, že dostaly horečky.

Směli jsme se ubytovat v domě u příbuzných. Naši situaci to ale nijak neulehčilo. Pořád bylo málo jídla a místa, příliš mnoho dětí a bití. Otec se uchyloval k ráně, hned jak se mu něco znelíbilo. A to se stávalo často: když někdo dělal rámus – hned dostal pohlavek. Odmítla jsem dojít pro vodu, protože jsem si chtěla ještě hrát – a už mě mlátil po obličeji zleva zprava, než jsem se stačila vypotácet z domu. Jídlo ještě nebylo hotové, ačkoli otec měl hlad – a už nám dopadaly rány na tváře, hlavy, záda nebo žaludek. Třebaže bití patří v Africe běžně k výchově dětí, ne všichni otcové mlátí své potomky tak tvrdě, často a brutálně jako můj.

Ke vši mrzutosti si jako svou nejmilejší oběť vybral mě. Čím déle jsme byli spolu, tím bylo zřejmější, že si na mě zasedl. Přirozeně bil taky svoje vlastní děti, řezal Werhidiny děti, mlátil dokonce i děti sousedů, když se mu připlety do cesty, nebo kamarády svých dětí, když ho rušili. Stávalo se to jakoby mimochodem a bylo to považováno za něco zcela běžného: každý dospělý měl právo zbit jakékoli dítě, když provedlo něco, co se mu nelíbilo, nebo když měl pocit, že ho ruší.

Mě otec ovšem neřezal jakoby mimochodem, nýbrž velmi cílevědomě. Ať už jsem něco provedla nebo ne. Když došel k názoru, že bych měla jít sbírat dříví, ačkoli jsem se jenom chvilku předtím vrátila ze školy, odvedl mě do chatrče a tloukl mě tak dlouho, až jsem přestala protestovat. „Byla jsem přece celou dobu ve škole!“ Prásk. „Co ode mě chceš? Já tam přece vůbec nebyla!“ Prásk. „Proč nejdou ostatní?“ Prásk. „Nemůžu přece chodit na dříví před vyučováním, to je moc brzo.“ Prásk. „Prosím, ne!“ Prásk. „Proč mě biješ? Nenávidím tě!“ Prásk.

Tak to šlo až do chvíle, kdy jsem už ani necekla, jenom jsem ležela na podlaze a naříkala, svíjela se bolestí a dokázala už jen skřípět zuby. Teprve potom mě přestal mlátit.

S oběma dalšími svými dcerami, Jaldijan a Tzegehanou, nezacházel tak brutálně. Jistě, také obě moje starší sestry řezal, ale ne jako smyslů zbavený. Nejstarší Jaldijan sice taky dostávala svůj díl, ale měl ji nejraději, protože mu z nás tři nejméně odporovala, byla nejposlušnější

a neklidnější. Tzegehanu bil nejméně, protože si jí svým způsobem vážil, taky ho dokázala přivést k rozumu lépe než já, která jsem se vzpouzela, když mě mlátil. Odmlouvala jsem mu, neplazila jsem se před ním. Tzegehana se v takových případech příkrčila a podrobila, a on se spokojil s pár ranami. Já jsem se naproti tomu vzdala až ve chvíli, kdy mě bití bolelo tak, že jsem je nemohla déle vydržet, nebo kdy mě přemohl strach. Bála jsem se, že mě jednou zabije, když mu budu pořád odmlouvat. Bála jsem se, že mě otec jednou umlátí k smrti. Pokaždé když mi začala téct krev z paží, nosu, uší, jsem se bála, že ze mě vyprchá život. Když předtím spadly z nebe ty panenky, viděla jsem, jak z dětí vytéká krev, dokud neumřely. Měla jsem strach, že otec mě taky ztluče tak, až vykrvácím.

Holky bylo třeba řezat častěji než kluky, to byla všeobecně uznávaná skutečnost. Chlapci obvykle utřžili jenom jednu ránu, třeba na hlavu, dívky naproti tomu dostávaly hrozný výprask, protože jsou méněcennější, protože musejí víc poslouchat, protože od nich nikdo neočekává vlastní vůli a každý rodič se v první řadě snaží, aby žádnou vlastní vůli ani neměly.

Kluci dostali hodně nařezáno, jenom když provedli něco opravdu hrozného, třeba při hře zapálili chlév. Holky ale byly trestány už za běžné prohřešky, když třeba přišly pozdě nebo něco ztratily. Byl na ně přísnější metr než na chlapce, neprošel jim sebemenší poklesek.

Došlo mi, že jsou určité rozdíly mezi chlapci a dívkami, cítila jsem je na každém kroku. Bylo to něco naprosto normálního. Cítila jsem, že nemám pravdu, třebaže jsem se domnívala, že jsem v právu. Cítila jsem, že bych se za to měla stydět. Poznala jsem, že výprasku člověk nejsnáze ujde, když se skloní. Jenže sklánět se před někým nebyla nikdy moje největší přednost.

Teror sloužil otci k tomu, aby se zbavil všeho, co ho obtěžovalo. My tři sestry jsme vykonávaly těžké každodenní práce, protože Werhid se dařilo ušetřit svoje vlastní děti nejhorší dřiny. Na mě byla docela hodná a milá, zato k mým sestrám neměla příliš dobrý vztah. Nejstarší Jaldijan musela chodit pro vodu a sekát dříví. Tzegehana měla na starosti prádlo, protože měla na praní vlohy. Já jako nejmladší jsem dostala za úkol rozdělat oheň a řezat dříví.

Otec jenom rozkazoval, rozděloval úkoly a žil si jako paša – neboť všechny ostatní práce jako nákupy, vaření a uklízení obstarávala Werhid se svými dětmi. Jeho jsem nikdy neviděla pracovat, věčně jenom polehá-

val, posedával, kouřil, debatoval s ostatními muži nebo popíjel. Otec příliš dlouho bojoval, byl příliš dlouho ve válce, než aby si dovedl představit, že by se mohl žít normálně. V Eritreji bylo tehdy už několik generací mužů – a postupně také žen –, kteří nikdy nedělali nic jiného než válčili. Živili sebe i své rodiny ze skromného žoldu, drancování a dodávek mezinárodní humanitární pomoci. Tak to bylo taky s naší rodinou – tedy až na to drancování. To pro mého otce skončilo před časem.

Smrt před očima

Jednoho dne jsem měla neodbytný pocit, že můj čas už uplynul. Tušila jsem, že se můj život patrně chýlí ke konci. Neuměla jsem si to vysvětlit, byl to prostě jen pocit. Viděla jsem, jak otec nervózně přechází sem tam po dvorku a zaměstnává se nesmyslnými činnostmi, které neměly jiný cíl než zakrýt jeho nepokoj. „Dneska mě zabije,“ řekla jsem sestrám.

Jaldijan a Tzegehana na mě nechápavě zíraly. „Zabije? Neblázni, to by nikdy neudělal!“ Jenom jsem zavrtěla hlavou a dál jsem štípala dříví na třísky. To ráno muselo něco vyvolat mimořádnou otcovu zášť vůči mně, ale nevěděla jsem co. Věděla jsem jenom, že mě po celou dobu stihá pohledy, z nichž přímo sršela zloba. Vyhlásila jsem poplach nejvyššího stupně.

Najednou ke mně přišel a řekl mi: „Senait, pojď se mnou! Nasbíráme dříví.“

Nikdy jsme nešli na dřevo spolu, vždycky jsme chodily jenom my děti, bez něj. Kromě toho bylo doma dříví dost a zásoby jsme si nikdy nedělali – ať se to týkalo čehokoli. V Africe se žádná rodina nepředzásobuje. Když je hlad, jde se něco nakoupit a uvaří se. Když člověk potřebuje dříví, jde je nasbírat. Ne na zítřek, ale jenom na dnešek. A teď že by se mnou otec chtěl jít zničehonic na dříví?

Neochotně jsem ho následovala. Co jsem taky měla dělat? Kdybych ho neposlechla, umlátí mě k smrti.

Cestou se mi hlavou honily myšlenky na nejhorší. Zdálo se mi, že o mé smrti je rozhodnuto. Tak jo, umřu, říkala jsem si v duchu. Snažila jsem se představit si, jaké to asi bude. Měla jsem strach a nepřála si nic jiného, než aby to se mnou skoncoval rychle, abych to měla co nejdřív za sebou.

Když jsme došli do doliny, v níž stálo několik stromů, vytáhl otec velkou mačetu, kterou jsme sekali dříví. S tímhle nástrojem směli zacházet jenom dospělí, jak byl velký a těžký. Otec podržel mačetu vyčkávavě v ruce, rozhlédl se a nic neříkal. Udělalo se mi zle strachy. Podíval se na mě a já v jeho očích uviděla onen zvláštní tik. Ještě nebezpečnější mi připadlo, že ke mně promluvil bez jakékoli zášti, naprosto klidně: „Postav se ke stromu,“ přikázal mi. Vyděšeně jsem na něj civěla, ale nehýbala jsem se. „Postav se ke stromu!“ vyštěkl.

Byla jsem jako ochrnutá. I kdybych ho chtěla poslechnout, prostě to nešlo. Nemohla jsem ani zvednout ruku. V hlavě se mi honily nejrůznější myšlenky: Chce mě zabít? Nebo mě chce jenom vystrašit? Chce si vyzkoušet, kam až může zajít?

Vtom k nám přiběhla Werhid a křikla na otce jako smyslů zbavená: „Okamžitě toho nech! Prosím, prosím, přestaň. Pošleme Senait, Jaldijan a Tzegehanu k Jebze.“

Otec jako kdyby zkameněl. Po dlouhých minutách spustil ruku s mačetou. Zasténal, něco zamumlal a odvrátil se ode mě. Okamžitě jsem se zhroutila na zem. Skoro to vypadalo, jako by se mu trochu ulevilo, že ho Werhid včas zadržela.

Slyšel jsem, jak macecha říká: „Prosím tě, nedopusť se tak těžkého hříchu.“ Co se dělo potom, už nevím. Werhid mě musela odnést zpátky domů. Když jsem zase přišla k sobě, hlavou se mi zběsile honila jedna myšlenka za druhou jako nikdy předtím. Dostala jsem darem nový život? Co myslela Werhid onou „Jebhou“?

Nemohla jsem tušit, že ve svém novém životě budu tak často toužit po starém. Nedovedla jsem si představit, že může být ještě mnohem hůř.

My jitřenky

Jednoho dne po té příhodě s mačetou otec řekl, abych se s Jaldijan a Tzegehanou nachystala na cestu. Autobus nás odvezl do jiné vsi. Otec nám neprozradil, kam máme namířeno. Ani náznakem se nezmínil, co nás čeká. Neříkal vůbec nic. My holky jsme tiše pochodovaly za ním. Byla jsem ráda, že sestry jsou se mnou, protože jsem se bála, že mě otec zase zavede do lesa.

Seděly jsme mlčky v autobusu. Bylo nám jasné, že se otce ani nemusíme ptát, kam se jede; beztak by nám to nepověděl. Dívala jsem se upřeně do pustiny, která se míhala za okny autobusu. Nevnímal jsem horko panující uvnitř autobusu ani štiplavý zápach kuřat ležících přede mnou na sedačce se svázanýma nohama. A necítila jsem nic kromě obrovské touhy po klidu a tupé obavy, co se mnou bude.

Autobus zastavil po několikahodinové jízdě u prostranství, na němž stálo pár vojenských stanů. Otec nás bez okolků dovedl do náborové kanceláře ELF. Eritrejská osvobozenecká fronta byla starší z obou armád, které bojovaly o moc v zemi a za nezávislost Eritreje. Byl v ní také můj otec, než před několika lety pověsil vojácké řemeslo na hřebíček kvůli těžkým zraněním. „To je kancelář é el ef,“ řekl, „tady zůstanete. Mí kamarádi na vás dohlédnou a vycvičí vás.“

„Kancelář“ byl vlastně jenom stůl stojící pod stříškou uprostřed vesnické cesty a kolem něj sedělo pár znuděných mužů v potrhaných uniformách. Na stole ležela kniha a vedle ní pár archů. Měla jsem papír odjakživa ráda, protože se na něm dalo kreslit, ale až na krátký čas u italských řádových sester jsem se k němu nikdy pořádně nedostala. Papír byl absolutně nedostatkové zboží.

Za „kanceláří“ vedlo několik schodů nahoru k baru, tedy k místnosti, kde se čepovalo palmové víno a pivo. Zdálo se, že uniformovaní chlapi si

už notně dopřávali, protože strašně smrděli a prudce, rozmáchle gestikulovali. Jeden měl zbraň a houpal si ji na klíně jako dítě.

Muži nás přijali stejně, jako se přebírá dodávka ovcí nebo koz: nejdřív si s otcem krátce stiskli ruku a vzájemně se poplácali po ramenech, jak už se muži obvykle zdraví. Potom si úsečně vyměnili pár slov, znovu se poplácali po ramenech a bylo hotovo. Ocitly jsme se v cíli naší cesty.

Otec se s námi stroze rozloučil. Bylo nám jasné, že to není rozchod na pár hodin nebo dní, ale navždy. Neměla jsem tušení, co se s námi bude dít dál – a bylo mi to jedno. Věděla jsem, že otec s námi nezůstane, a to bylo pro mě nejdůležitější. Také sestry byly rády, že se ho zbaví, ačkoli je tolik nemučil jako mě. „Pryč od Ghebrehiweta,“ řekly, ne „od táty“. A neznělo to ani trošku smutně.

Očividně jsme teď patřily těm mužským. Oni ale byli vojáci, a my byly malé holky! Také otci muselo být jasné, že jsme příliš mladé na to, co se s námi mělo dít. Nejdůležitější pro něj ale bylo, že bude žít o tři hlavové krky méně. Mít o tři jedlíky méně nebo více mohlo také rozhodovat o tom, zda rodina přežije, nebo umře hladem.

Když nás jeden z vojáků vedl k autu stojícímu o pár metrů dál, otec šel na opačnou stranu a ani se za námi neohlédl. Odcházel, jako bychom se měli za několik minut zase sejít. Dívaly jsme se za ním, ale ani jedna z nás nic nepodnikla, aby ho zadržela, ani na něj nezavolala. Než nám zmizel z dohledu, otočily jsme se a zamířily jsme k muži, který na nás už čekal u auta.

Ten den se z nás měly stát malé vojačky. Nespojovala jsem si s tím nic než to, že budu mít od otce pokoj. Bylo mi tehdy šest, možná už sedm let. Tzegehaně bylo něco kolem osmi a Jaldijan asi tak jedenáct.

Nejmłodší vojačka

Po krátké jízdě v rozhrkaném nákladáčku jsme dorazili do vojenského tábora. Užasle jsem se rozhlížela. Nebyli tam vojáci, jak jsem je znala z Asmary. Žádní muži v jednotných uniformách, vypadalo to tam spíš jako v nějaké provizorní vesnici. Žili tam muži, ženy a děti. Skoro všichni byli ozbrojení, ale nevypadali, že by tvořili řádnou armádu. Někteří na sobě měli uniformy, jiní ne. Pár jich mělo dlouhé kalhoty, další jenom

kraťasy. Někteří byli oblečení do maskáčů, triček, bund a vest, jiní měli obnažený trup jako obyčejní vesničané.

Přesto bylo jasné, že nejde o civilisty, protože tu chybělo mnohé z toho, co bylo běžné v normálních vsích. Nepásla se tam žádná zvířata, nestály tam žádné pevné chýše, nebyly tam žádné studny. Nejen kvůli spoustě velbloudů to tam vypadalo, že jsou všichni připraveni vydat se v nejbližší chvíli na další cestu – jako v četných beduínských táborech, které jsem měla možnost poznat na našich cestách. V téhle vsi ale nebyli žádní beduíni, ale Eritrejci. Dalo se to poznat nejen podle nákladřáků zaparkovaných uprostřed tábora, které mohly odvézt větší náklady než velbloudi, ale také na obličejích a oblečení. Nikdo na sobě neměl tradiční oděv. Nebyly vidět hábity dlouhé až na zem a ženy neměly na hlavách šátky.

Chyběla atmosféra eritrejské vsi, jak jsem se s ní setkala v posledních měsících během našeho kočování. Nevedly se veselé hovory, muži neseděli spolu a poklidně neklábosili, děti si nehrály. Všichni tu působili unaveným dojmem, byli vychrtlí a vyhládlí. Časem jsem se naučila rozlišovat hladovějící lidi, poznávala jsem je bezpečně podle neklidného lesku v očích, vpadlých tváří a trhaných pohybů.

Udivovala mě spousta zbraní, které tam nosily dokonce i děti. Ty větší s nimi už uměly docela dobře zacházet, zatímco ty menší je ještě neohrabaně tahaly za sebou. Ty větší měly kromě zbraní také nábojové pásy, které jim visely kolem ramen. Většinou bojovníků bylo mezi sedmi a sedmnácti lety, mnohým, především pak velitelům, mohlo být asi tak osmnáct až pětadvacet. Stěží by se tam našel mladší voják než já. Mezi stovkami dětí vypadaly stejně staré jako já nanejvýš dvě tři.

Těch pár uniforem, které jsem zahlédla, nebylo stejných, ani velitelé neměli stejné. Kdo byl velitel, však bylo možné poznat podle toho, jak se k němu chovali ostatní. Když velitel někam přišel, ostatní ustoupili, pozdravili ho a uvolnili mu místo. Za velitelem šli vždycky dva tři lidé, kteří se ho chtěli na něco zeptat nebo mu přiskočili na pomoc, kdyby něco potřeboval. Velitel si ale lidí v závěsu nevšímal, protože měl pořád naspěch. Díval se neustále před sebe, jako by vpředu viděl něco důležitého. Když nějaký velitel promluvil, křičel víc než ostatní.

K mému překvapení tam velelo hodně žen. Na vesnici vždycky řvali a udíleli rozkazy muži. Teprve později jsem pochopila, že ženy patřily jen

k nižším velitelům a s vyššími veliteli to bylo jako na vsi: až na jedinou výjimku jimi byli výhradně muži.

Velitelé nosili jako jediní kompletní uniformy, všichni ostatní na sobě měli jen jednotlivé součásti: vojenské kalhoty, maskáčovou košili, zelehohnědé tričko. K tomu nosili, co se zrovna naskytlo: kraťasy, khaki kalhoty, košile, trička s pestrobarevnými potisky. Všechny tyhle věci pocházely z pytlů Červeného kříže, které nám posílali z Evropy. Takové pytle s oblečením přicházely opakovaně také do Asmary a každý dostal něco na sebe. Nouze byla jenom o boty. Ty by se přitom velmi hodily, protože půda byla tvrdá, rozpálená, kamenitá a posetá spoustou pichlavých trnů a bodláků. Mnozí chodili do boje v gumových sandálech – tuhle obuv nosila většina Eritrejců, protože to byla nejlevnější ochrana před kamením a trny. Někdy jsem neměla žádné boty. Nebylo zrovna příjemné chodit bosky v největším vedru po rozpáleném kamení a pís-ku, třebaže měl člověk po čase chodidla tvrdá jako podešev.

Ústup

Vojsko bylo neustále v pohybu, utíkalo před vlastními krajany, rebely z EPLF. Etiopská armáda neměla v provincii Berka na západě Eritreje v té době velkou práci. Oblasti poblíž súdánské hranice, v nichž jsme se zdržovali, byly pevně v rukou povstalců, ovšem ne v rukou ELF, nýbrž druhé strany – což znamenalo, že náš oddíl byl fakticky ustavičně na útěku. Nikdo z nás nesměl používat slovo „útěk“, říkalo se pouze „ústup“ nebo „strategický ústup“, ačkoli nikdo z nás nevěděl, co znamená pří-
vlastek „strategický“.

Všichni se chystali k odchodu, také když jsem dorazila se sestrami do tábora. Lidé v pekelném spěchu házeli na otevřené korby nákladních vozů a na prostranství vedle velbloudů všechno, co jim přišlo pod ruku, hrnce, pánve, tyče, plachty, zbraně, pytle, plechovky, bedny, a zanedlouho se vše tyčilo v obrovských hromadách nahoře. Pár lidí bylo od-
veleno, aby tyhle hromady utřídili a uspořádali na korbách nebo svázali do ranců a naložili na velbloudy. Šlo to ztuha, neboť na hromadách přis-
távaly stále nové věci. Občas museli mužští hbitě uskočit stranou, aby je nezasáhl nějaký letící předmět. Všude kolem vládl obrovský zmatek, všichni pobíhali sem tam a křičeli, ale nebylo jim rozumět.

Jaldijan dostala v jedné chvíli mohutný žďuchanec, až málem spadla do prachu. „Co čumíte? Nahoru, děvka, nahoru!“ Muž ukázal na jiný nákladák, na jehož korbu šplhaly tucty dalších dětí.

Tenhle nákladní vůz byl opatřen latěmi, na které se dala napnout plachta. Protože ale žádná nebyla k dispozici, vešlo se na korbu ještě víc lidí. Málem přepadávali přes postranice a viseli po stranách nákladáku, několik se jich tísnilo na stupačkách vedle řidičské kabiny. Jeden se uvelebil na střeše kabiny. Dalo nám dost práce najít si místočko na korbě. Když se vůz rozjel, stály jsme zaklíněné mezi tucty dalších a snažily jsme se v příšerné tlačenci lapat vzduch.

Honáci s velbloudy a pár dalších dospělých zvolili přímou cestu a přecházeli hory po strmých stezkách, které je obtáčely, zatímco my na nákladáčích jsme uháněli šílenou rychlostí po nerovných prašných silnicích. Staré rachotiny se otřásaly a my jsme se převalovali na korbách jako pytle s moukou nebo dřívím, všude kolem nás to příšerně skřípělo, vrzalo a hrkalo. Stáli jsme nebo dřepěli na bobku namačkání těsně k sobě tak, aby nikdo nemohl upadnout na podlahu – jinak by ho ostatní okamžitě ušlapali. Vzдор pekelnému rámusu, který vydával nákladák, jsme občas zaslechli střelbu a dunění děl. Seděla jsem na bobku uprostřed zběsilé vravy, hlavu v dlaních, a vnímala jsem všemi smysly, co se kolem mě děje. Modlila jsem se k Bohu, aby se nám nic nestalo.

Často jsem myslela na Boha a prosila ho o věci, které jsem nijak náležavě nepotřebovala. Nebo jsem ho obviňovala z něčeho, co mi vadilo. Rozmlouvat s Bohem mě naučily sestry v Comboniho klášteře, ale tam se mi to ještě příliš nedařilo, nemohla jsem najít vhodný tón. Naučila jsem se to až u babičky. Ta hovořila s Bohem stejně jako se všemi ostatními lidmi, a to mi připadlo jako vhodný tón pro tohohle vzdáleného partnera v rozhovoru.

Vzdor tlačenci, otřesům a zápachu potu a nafty jsem v jedné chvíli usnula vyčerpáním. Vzbudila jsem se, až když jsme v noci někde zastavili. Lidi začali okamžitě seskakovat z nákladáčů. Zprvu jsem se nemohla ani hnout, jak jsem měla ztuhlé nohy. Spadla jsem z korby skoro jako kámen. Mé sestry na tom nebyly o moc lépe. Byla tma jako v pytli, před námi se rýsovaly jen obrysy křoví, kamenů a několika stromů. Někdo řekl, že tohle je náš nový domov. Tady? Uprostřed noci? Budeme tábořit v divočině?

Ještě v roce 2900 př. n. l. byl Africký roh považován za „zemi bohů“. Obchodovalo se v něm se zlatem, kadidlem, ebenovým dřevem, slonovinou a otroky. Na území dnešní Eritreje se nacházela mocná královská říše Aksúm, na níž je dodnes založena hrdost současných Eritrejců. Tato hrdost je nezlomná, ačkoli jsou Eritrejci po třicetileté osvobozené válce proti Etiopii (1961–1991) a krvavém pohraničním sporu s nemilovaným sousedem o kousek pouště (1998–2000) na pokraji zániku.

Nejdelší válka v afrických dějinách 20. století si vyžádala přibližně 65 000 lidských životů (přičemž počet obyvatelstva činí pouhé 3,7 milionů, z toho je 1,9 milionu mladších osmnácti let), ještě krvavější pohraniční střet (100 000 padlých během necelých tří let) vytvořil nové měřítko také, co se týká násilí spáchaného na dětech. Generálové na obou stranách nasadili tisíce dětských vojáků jako „lidské vlny“ a doplnili jimi pravidelná vojska. Uprchl víc než milion obyvatel, skoro třetina z celkového počtu.

Když eritrejské oddíly v roce 1991 vybojovaly nezávislost své země, porazily etiopskou armádu, která byla nejen mnohem silnější, ale také ji vydatně podporovali Američané a Rusové. Vítězství bylo o to překvapivější, že eritrejské osvobozené oddíly válčily také mezi sebou. Jedním z těchto vojsk byla islamisticky zaměřená ELF (*Eritrean Liberation Front* – „Eritrejská osvobozené fronta“) neboli „Jebha“ (arabsky „fronta“), pod jejímž praporem táhla do války také Senait. ELF podlehla v 80. letech minulého století v boji EPLF (*Eritreans People's Liberation Front* – „Eritrejská lidová osvobozené fronta“) neboli „Shabia“ (arabsky „lid“), která klade velký důraz na sociální revoluci a z níž vzešla dnešní eritrejská vláda, vedená prezidentem Isaiasem Afwerkim.

Eritrea sama se sice označuje za demokracii, ale z evropského hlediska je to nepřipadné, neboť v zemi je povolena pouze jedna strana, nekonají se svobodné volby, média jsou řízena státem a nejsou od sebe dostatečně odděleny jednotlivé orgány moci.

Eritrea dnes

Také dnes, když skončily bojové akce, prožívá Eritrea po hospodářské stránce obtížné časy. Mnoho vyhnanců se až nyní vrací zpátky na svá – často ještě zaminovaná – původní území. Humanitární organizace odhadují, že asi šedesát procent obyvatelstva je schopno přežít pouze díky zahraniční potravinové pomoci. Situace se vyhrotila ještě víc po několikaletých obdobích sucha, která trvají dodnes a způsobila dalekosáhlou neúrodu. Kmenová nadřazenost a tvrdošíjně setrvávání na starodávných zvycích tvoří bohatý repertoár tradiční kultury, současně ale brání rozumnému rozvoji. Dodnes se musí v Eritreji podrobit obřízce devadesát pět procent žen – jde buď o „malou obřízku“, při níž se děvčatům „pouze“ zkrátí klitoris, nebo v některých případech pořád ještě o „velkou obřízku“, kdy se odstraní nejen poštváček, ale také stydké pysky. Následné zašití genitálií (infibulace) je považováno za nejzávažnější formu zmrzačení ženských pohlavních orgánů.

... vybudovat mírovou budoucnost

Nenechává nás chladnými, když jsou děti nuceny stát se vojáky. Senait Mehari se stala pro mnoho mladých lidí pojmem. Společně s ní ukázali 12. února 2004 červené ruce na protest proti zneužívání dětí ve válce. A opakují to každý rok při Dni červené ruky. Tato akce je organizována s podporou UNICEF, Terre des Hommes, Pomoci dětem v nouzi, MISEREOR a Evangelické rozvojové agentury. Děťští vojáci v projektech těchto organizací nacházejí cestu zpátky do normálního života.

Akci Bílý pruh míru založili novináři a vyšli s ní do škol. Pomozte i vy otevřít oči dětem a mladistvým a seznámit se se situací dětí na celém světě. Mnoho informací o dětských vojácích, ale také o jiných tématech najdete na webové stránce *www.friedensband.de*.

Senait G. Mehari

Nikdy jsem nechtěla zabítet

**PŘÍBĚH DÍVKY
MEZI FRONTAMI**

EDICE OSUDY

Z německého originálu Feuerherz,
vydaného v roce 2004 nakladatelstvím
Droemer Verlag v Mnichově,
přeložil Jiří Pondělíček
Typografie Vladimír Verner
Vydalo nakladatelství Vyšehrad,
spol. s r. o., roku 2007
jako svou 793. publikaci
Vydání první. AA 14,09. Stran 256
Odpovědná redaktorka Radka Fialová
Vytiskla tiskárna Ekon, Jihlava
Doporučená cena 238 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, s. r. o.,
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7021-904-1